

Samers på Kåtudden i Järvsjön?

Datering av en eventuell kåtatomt
i Söderala sn, Hälsingland

ARKEOLOGICENTRUM

Samer på Kåtudden i Järvsjön?

Datering av en eventuell kåtatomt
i Söderala sn, Hälsingland

Britta Wennstedt Edvinger

2005

JÄMTARKEOLOGI 15

Skrifter utgivna av Arkeologiceentrum i Skandinavien AB

JÄMTARKEOLOGI 15
Skrifter utgivna av Arkeologcentrum i Skandinavien AB
www.arkeologcentrum.se

Samer på Kätudden i Järvsjön? Datering av en eventuell kåtatomt i Söderala sn, Hälsingland
Britta Wennstedt Edvinger

© år 2005, Arkeologcentrum i Skandinavien AB, Brunflo, och Smithsonian Institution, Washington D.C., USA.

Kartutsnitt ur allmänna kartor © lantmäteriverket, Gävle. Medgivande M2003/6100.

Omslagsbilden visar Lapp-Anders koja, Hälsingland (Svenska Familj-Journalen 1875:372).

ISSN 1650-7460
ISBN 91-89640-14-4

Innehållsförteckning

Sammanfattning	vi
Bakgrund	1
Syfte	2
Områdesbeskrivning	2
X 27 - två möjliga kåtatomter	2
Genomförande	4
Resultat	4
Konklusion	6
Referenser	7
Bilagor	9
1. Administrativa och tekniska uppgifter	
2. Vedartsanalys	
3. ¹⁴ C-datering och kalibrering	

Sammanfattning

I denna rapport presenteras analysresultat av prover tagna i en eventuell kåtatomt på Kåtudden i Järvsjön, Sörljusne, Söderala sn, Hälsingland. På Kåtudden finns två anläggningar som registrerades i samband med en fältinventering av spår efter samer i Hälsingland. De kunde inte vid registreringstillfället ges någon definitiv funktionell tolkning. Det berodde dels på morfologin. Anläggningarna har mycket gemensamt med kåtatomter i andra regioner, men det finns också några skillnader. Dessa skillnader tillsammans med spår av att Kåtudden nyttjats under senare tid gjorde det svårt att bedöma anläggningarnas ålder. För att förbättra kunskapsunderlaget inför en eventuell arkeologisk undersökning beslöt vi att datera den ena anläggningen. Resultatet blev efter ^{14}C -analys en datering till senmedeltid. Det innebär att både anläggningarna och ortnamnet hamnar i en annan belysning. Vi kan inledningsvis avfärda samband med det sentida jordbruket och med bruket Gullgruva, som i övrigt avsatt många spår i närområdet. Osäkerheten kring anläggningarnas funktion kvarstår, vilket understryker att det är angeläget att undersöka anläggningarna arkeologiskt.

Bakgrund

Forskningsprojektet *The search for a past: The Prehistory of the Indigenous Sámi in Northern Coastal Sweden* (2004 – 2007) studerar kustersamer i norra Sverige. Några av målen för detta projektet är att presentera nytt material rörande norra Sveriges kusttrakter med särskilt fokus på samer och samiska hushållsstrukturer, kultplatser, boplatsorganisation och ekonomi, samt att studera interaktionen mellan kustersamer och andra grupper.

Under en fältvecka i oktober 2004 planerade vi inom ramen för detta forskningsprojekt en rad aktiviteter av prospekteringskaraktär i olika delar av Hälsingland. Av flera skäl kom bara en av dem att verkställas, nämligen provtagning för datering av två eventuella kåtatomter.

Det var i samband med länsmuseet Gävleborgs fältinventeringar av spår efter samer i Hälsingland år 2002 som två anläggningar som kan vara kåtatomter påträffades på Kåtudden i Söderala sn (Wennstedt Edvinger & Ulfhielm 2004). Läget och formen tillsammans med ortnamnet talade för att de två anläggningarna kan vara samiska bostäder. För forskningsprojektets syften är det angeläget att klargöra om anläggningarna ligger inom de tidsperioder som vi studerar, och om de därför kan vara relevanta för projektets mål och syften.

Figur 1. Undersökningsområdets belägenhet på Kåtudden i Järvsjön, Söderala sn, Hälsingland. Underlag: digital terrängkarta (1:50 000) med tillägg av ekonomiska kartans bladindelning, 5 x 5 km (14H 7c, SV koordinat N 6785000 Ö 1560000).

Syfte

Provtagningen gjordes för att samla material för vedartsanalys och ¹⁴C-datering. Informationen behövs som underlag för eventuella fortsatta undersökningar på platsen.

Områdesbeskrivning

Kåtudden är en långsträckt moränrygg som sträcker sig i riktning NV-SÖ från Järvsjöns västra strand. Udden är mer än en kilometer lång och mellan 100 och 300 m bred. Moränen är storblockig, många block är över 1 m stora. Höjdskillnaderna är små. Uddens högsta punkt ligger inte mer än omkring 10 m över sjöns yta. Själva Järvsjön är förmodligen sänkt omkring en meter, att döma av strändernas utseende. Sjösänkningar var vanliga förr, och gjordes bl.a. i syfte att få tillgång till god åker- eller slåttermark. I Järvsjön kan man se den gamla strandlinjen ca 1 m över nuvarande vattennivå. Sjön ligger på 42 m.ö.h.

Kåtudden är beväxt med blandskog. Så har det inte alltid varit. Få träd på udden är äldre än 40 till 60 år, och det kraftiga inslaget av löv beror på att lövträd – främst björk – koloniserat praktiskt taget hela uddens sydvästra strand. Det finns få gamla träd men rikligt med gamla tallstubbar. I fältskiktet växer blåbärsris och, på högre och torrare platser, lingonris. Buskskiktet består av bl.a. enar och vide.

Det tydligaste spåret av tidigare användning av Kåtudden är lite överraskande i denna miljö spår av jordbruk i form av ett stort antal äldre åkerytor och tillhörande odlingsrösen och diken. Att det är åkrar och inte slåttermark avslöjas av plogspår i åkerkanterna. Ungefär halvvägs ut på udden finns en husgrund efter en liten stuga med spismur av natursten (X 29, Wennstedt Edvinger & Ulfhielm 2004:26). Spismuren är nedrasad och syns idag som ett litet röse. Intill husgrunden finns en liten f.d. åker som verkar vara yngre än husgrunden, eftersom det är stugans tomtmark som plöjts.

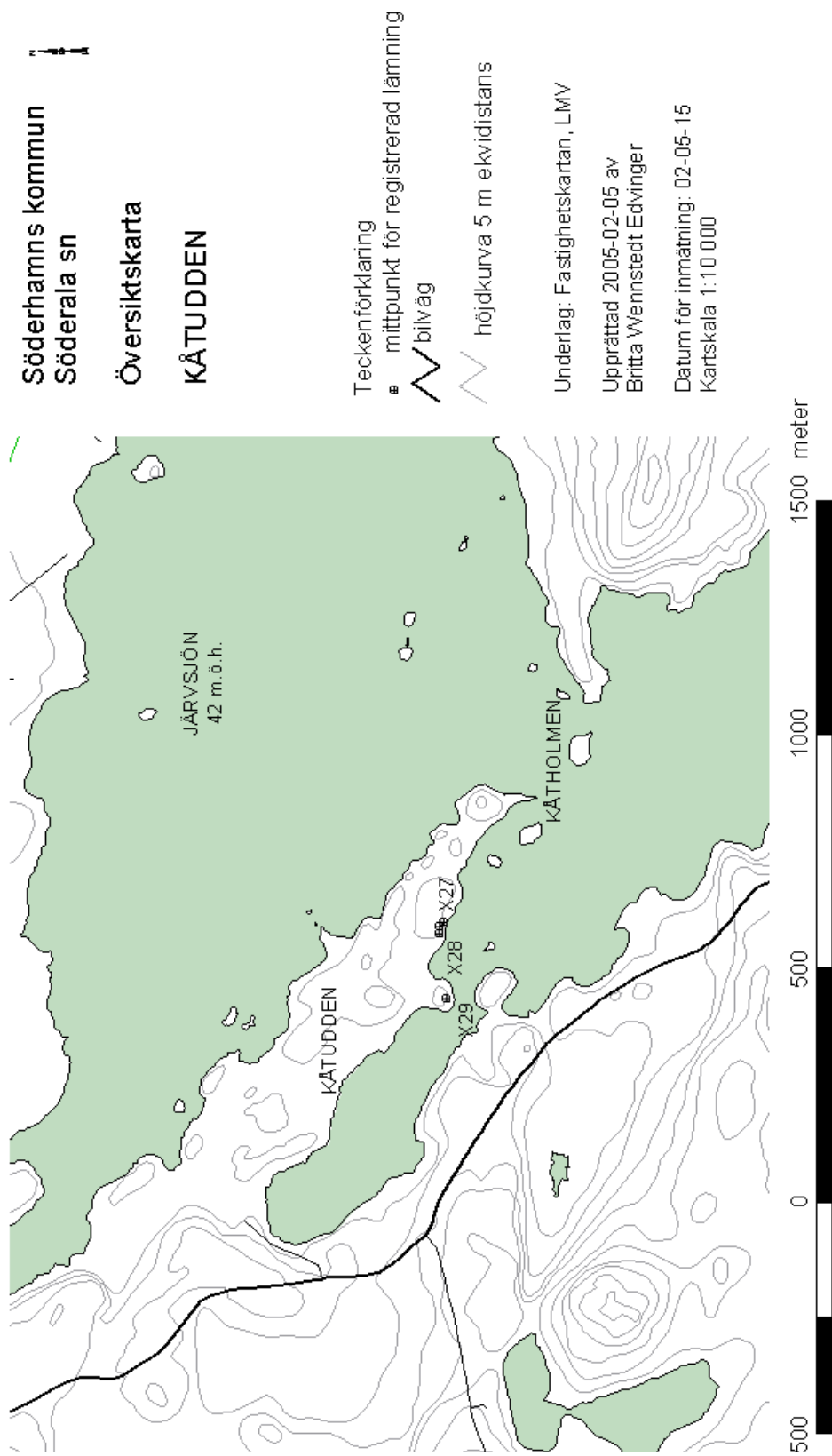
Nästa hela Kåtudden är tydligt påverkad av odling. Både fysiska spår och vegetationsförändringar vittnar om detta. Odlingarna på Kåtudden hör säkert till bruket Gullgruva (RAÄ 119 m.fl.) på sydvästra stranden av Järvsjön. Ljusne bruk meddelades tillstånd att anlägga masugn och hamrar vid Gullgruva år 1671. Bruket i Gullgruva var i drift åtminstone mellan åren 1721 och 1871 då delar av Ljusne bruks smidesverksamhet flyttade hit. År 1871 flyttades den tillbaka till Ljusne. (Bodlund 1958:114 f.)

Längre ut på udden träffar man på en husgrund som tidigare noterats i FMR. Den är uthusgrund, troligen en lada eller sädesmagasin. På ena sidan finns en hjällbro eller uppfart byggd av stenar. Strax intill finns en stor grop som möjligen kan utgöra resterna av en tjärdal (X 28), men det är osäkert. Inget kol kunde konstateras och de enstaka brända stenar som syns vid gropen kan ha sitt ursprung i någon annan verksamhet. Det är för tidigt att dra slutsatser om samband mellan de olika lämningarna

Intill den stora gropen ligger de två eventuella kåtatomterna.

X 27 – två möjliga kåtatomter

Torvkåtatomter är byggda av stänger, näver och torv. När torven förmultnar försvinner det organiska materialet men mineraljordsinnehållet blir kvar och bildar en vall. De båda anläggningarna på Kåtudden är mycket lika varandra i formen, runda och 6,5 m i diameter. Båda är omgivna av vallar. Men funktionsbestämningen är ändå komplicerad.

Figur 2. Översiktskarta (efter Wennstedt Edvinger & Ulphielm 2004:44, bilaga 2). Förminskad.

Det finns flera saker som inte stämmer med torvkåatomter som registrerats i fjällområdet. Först och främst har dessa lämningar ett försänkt bottenplan, det brukar inte kåatomter ha, men väl deras större föregångare stalotomterna. En annan komplikation är att det inte går att hitta några härdstenar i kåtorna på Kåtudden. Troliga härdstenar kan man konstatera med hjälp av sonden, men eftersom de inte syns kan man inte säkert säga om det är markens naturliga steninnehåll eller en konstruerad härd. Anledningen till att härdstenar inte syns kan vara den starka marktillväxten genom ackumulering av organiskt material i mittpartierna. Det finns kol och sot på platsen för en härd. Med sonden kan man också konstatera en äldre, ursprunglig markyta under den nuvarande vallen, vilket betyder att material deponerats på en äldre markyta.

Tillgängligt byggnadsmaterial var en av faktorerna som bestämde hur man byggde sin kåta. Det är därför inte särskilt besvärande om hälsingska kåtor skiljer sig från dem vi känner från fjällområdet. Vid registreringen beskrevs anläggningarna på följande vis (Wennstedt Edvinger & Ulfhielm 2004:25 f.):

X 27:1 Torvkåatomt(?), rund, 6,5 m diam, bestående av en lätt försänkt inre yta, rund, 1,5 m diam och intill 0,1 m dj, vilken omges av en vall, 2 - 2,5 m br och 0,1 - 0,2 m h. Ingång i NÖ. Vid provstick med sond i anläggningens mitt konstaterades, under humuslagret och ett lager sentida kol och sot, ett kolblandat blekjordsskikt samt stenar (sannolik härd). I vallen konstaterades svag podsolerung samt en äldre markyta. Beväxt med ett tiotal aspar samt 2 ungtallar, gräs, ljung, blåbärs- och lingonris.

X 27:2 Torvkåatomt(?), rund, 6,5 m diam, bestående av en lätt försänkt inre yta, oval, 2 x 2,3 m (NV-SÖ) och 0,1 m dj, vilken omges av en vall, 1,8 - 2,5 m br och 0,1 - 0,2 m h. Enstaka stenar synliga i vallen, 0,3 - 0,6 m st. Skadad av rotvälta i N, i vilken syns (eld-)spruckna stenar, 0,1 - 0,2 m st. Vid provstick med sond i anläggningens mitt konstaterades stenar (eventuell härd). I vallen konstaterades svag podsolerung samt en äldre markyta. Beväxt med 1 björk, 4 aspar och 2 tallar, gräs, ljung, blåbärs- och lingonris.

Genomförande

Vi inledde provtagningen genom att upprätta en anläggningsplan över de två anläggningarna (figur 3). Mätningen gjordes analogt och i skala 1:100. Nivåer i och omedelbart utanför anläggningarna avvägdes med laserinstrument för relativa höjder.

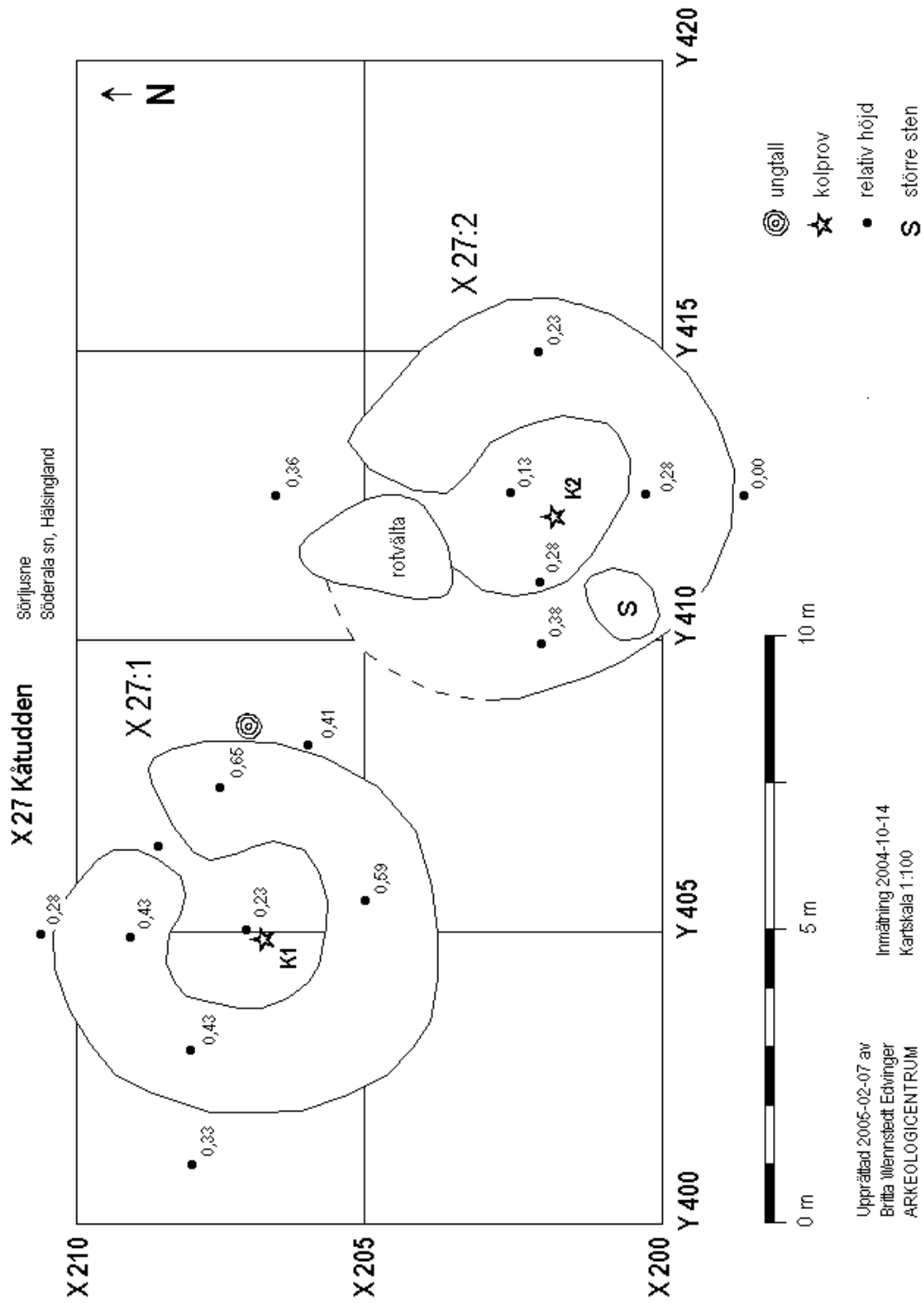
Den kraftiga marktillväxten på provtagningsplatserna gjorde att det blev nödvändigt att använda spade för att ta sig igenom förna- och humuslagren. Provtagningen skedde i en kvadratisk provgrop, 0,15 x 0,15 m. Träkol plockades med skärslev ur det kollager som på vis framkom. Torven vändes sedan tillbaka i sitt ursprungliga läge och provtagningsplatserna markerades med gula märkstickor.

Resultat

Både träkolsproverna lämnades till vedartsanalys. Den vedanatommiska bestämningen gjorde Erik Danielsson, Vedlab (tabell 1). Han gjorde också urvalet av material för ¹⁴C-datering. Det analyserade materialet bestod genomgående av tall.

Kvistar ur kolet från anläggning X 27:1 skickades för ¹⁴C-datering till Beta Analytic, Florida. Resultatet av deras analys blev ¹⁴C-åldern 540 ± 40 BP (tabell 2).

Provtagningsmetoden innebär en del osäkerheter. Man kan inte säkert veta om det material man tar fram hör ihop med anläggningens ursprungliga användning eller användningstid eller om det t.ex. är resultat av senare tiders eldning på platsen.

Figur 3. Anläggningsplan med provtagningspunkter. Förminskad till 90%.

Man kan ha återanvänt en gammal kåtatomt som tillfällig eldningsplats. I det här fallet betyder det att det finns risk för att anläggningen kan vara äldre, men knappast yngre, än ca 600 år. Vegetationen på platsen talade för sentida nyttjande, och vi väntade oss av det skälet en datering till de senaste århundradena. I stället blev det kalibrerade resultatet en datering till senmedeltid.

Tabell 1. Resultat av vedanatometisk analys (bilaga 2).

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.
K1	X27:1	Härd?	5,9 g	2,3 g 30 bitar	30 bitar tall	Tall (kvist)
K2	X27:2	Härd?	7,2 g	3,0 g 30 bitar	30 bitar tall	Tall (kvist)

Tabell 2. Resultat av ¹⁴C-datering (bilaga 3).

Anl. nr	Prov nr	Vedart	Lab.nr	¹⁴ C-ålder	OxCal kalenderår 95% sannolikhet
X27:1	K1	tall (kvist)	Beta-199267	540±40 BP	1300 f.Kr. - 1370 f.Kr. 1380 f.Kr. - 1450 f.Kr.

Konklusion

Datering av träkol från en av anläggningarna X 27 placerade den i senmedeltid. Provtagningsmetodiken innebär att det finns en viss risk för att anläggningen kan vara ännu äldre än dateringen antyder. Om man gör om dateringsproceduren i samband med en arkeologisk undersökning får man bättre kontroll över provtagningen och därmed också ett säkrare resultat.

Att anläggningarna saknar samband med bruket och tillhörande odlingar på Kåtudden verkar klarlagt. De eventuella kåtatomterna är åtminstone 300 år äldre. Det är för tidigt att säga att de två anläggningarna på Kåtudden utgör kåtatomter, men det är uppenbart att de har stor potential för att vara det. Morfologin, läget på en udde i en sjö, läget långt från den fasta bebyggelsen i socknens periferi, eventuellt också ortnamnet talar för det. Enda sättet att bekräfta den funktionella tolkningen är genom en arkeologisk undersökning. Den säkraste bekräftelsen på en kåtatomt är den oftast stensatta mitthärden, men kulturpåverkade lager, fynd och markkemi kan också bidra till funktionsbestämningen.

Referenser

Litteratur

Bodlund, Axel (red.), 1958. *Söderala förr och nu: en 800-årig hälsingesockens historia*. Söderhamn.

Bronk Ramsey, Christopher, 1995. Radiocarbon Calibration and Analysis of Stratigraphy: The OxCal Program. *Radiocarbon* 37:2, s. 425-430.

Bronk Ramsey, Christopher, 2001. Development of the Radiocarbon Program OxCal, *Radiocarbon* 43:2A, s. 355-363.

Wennstedt Edvinger, Britta, & Bo Ulfhielm, 2004. *Samer i Hälsingland: inventering, studiecirkel, utställning*. (Länsmuseet Gävleborg.) Gävle.

Allmänt kartmaterial

Gula kartan Skog 14H:60. (Lantmäteriet.) Gävle.

Otryckt material

FMR riksantikvarieämbetets fornminnesregister över Gävleborgs län, Gävle/Stockholm.

Internet

FMIS riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem för Gävleborgs län. www.fmis.raa.se/fmis/ 2005-02-05.

OxCal (Bronk Ramsey 1995, 2001) www.rlaha.ox.ac.uk/orau/oxcal.html 2005-01-25.

Terrängkartan 2005. (Din karta. Lantmäteriet.) Gävle. www.lantmateriet.se/ 2005-02-07.

Bilaga 1. Administrativa och tekniska uppgifter

Projekt

Provtagning för datering. Tillstånd länsstyrelsen i Gävleborgs län dnr 431-11456-04.

Belägenhet

Län: Gävleborgs län

Landskap: Hälsingland

Kommun: Söderhamns kn

Socken: Söderala sn

Trakt: Sörljusne

Kartblad: Gula kartan Skog 14H:60, ek. kartan 14H 7c

Utförare

Arkeologcentrum i Skandinavien AB, Box 1, 834 21 Brunflo

Projektpersonal: Britta Wennstedt Edvinger & Noel Broadbent

Analyser

Vedlab, Glava. Erik Danielsson.

Beta Analytic, Florida, USA. Darden Hood.

Projektid

Fältarbete 2004-10-14, 2 dvn

Undersökningsområde och koordinatsystem

Koordinat X 200 Y 400 (SV) i det lokala nätet motsvarar koordinaten N 6786992

Ö 1561496 i RT90 2,5 gon V (± 25 m).

Fynd

Inga fynd har påträffats eller tillvaratagits.

Arkivmaterial

Fältritningen har kasserats. Samtliga insamlade data redovisas i denna rapport.

Förteckning över prover

<i>Prov-ID</i>	<i>anl-ID</i>	<i>teknik</i>	<i>provtagningsplats</i>	<i>lokal koordinat</i>	<i>anm.</i>
K1	X27:1	provgrop med liten spade (0,15 m blad), provtagning med skärslev	centralt i anläggningen (hård?)	X 206,70-85 Y 404,80-95	rikligt med träkol, delvis förkolnat
K2	X27:2			X 201,70-85 Y 412,10-25	

GIS

ArcGIS 8.3, Arc View 3.2.

Bilaga 2. Vedartsanalys

Vedlab rapport 0441

2004-11-12

Rapport över vedartsanalyser på material från Hälsingland, Söderala sn. Kåtudden.

Uppdragsgivare: Britta Wennstedt Edvinger/Arkeologiceentrum i Skandinavien AB

Arbetet omfattar två kolprov från en undersökning av två obestämbara anläggningar. Morfologiskt ser anläggningarna ut som torvkåatomter. Proven är tagna ur mitten av anläggningarna (härdarna).

Båda proven innehåller kol från tall. Inget annat trädslag är representerat. Tallen kan bli mycket gammal och skapar därför en osäkerhet vid datering av anläggningarna. I båda proven fanns dock några små kolfragment från mindre kvistar. Dessa har förhoppningsvis ingen hög egenålder. Helt säker kan man dock inte vara då kvistar kan inlagras i stammen på ett träd och därmed få lika hög egenålder som denna. Förkolningen var inte fullständig i de bitar som ingick i provet. Att de ändå är välbevarade behöver inte betyda att de skulle vara sentida. Obränt trä kan ibland bevaras mycket länge, särskilt om en förkolning är påbörjad.

Kvistarna (med mindre än 10 årsringar) är utplockade för datering.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
K1	X27:1	Härd?	5,9 g	2,3 g 30 bitar	30 bitar tall	Tall (kvist)	
K2	X27:2	Härd?	7,2 g	3,0 g 30 bitar	30 bitar tall	Tall (kvist)	

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

670 20 GLAVA

Tfn: 0570/420 29

E-post: vedlab@telia.com

Tabell över de vid analyserna framkomna trädslagen och deras egenskaper.

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Tall	<i>Pinus silvestris</i>	400 år	Anspråkslös men trivs på näringsrika jordar. Den är dock ljuskrävande och blev snabbt utkonkurrerad från de godare jordarna när granen kom	Stark och hållbar. Konstruktionsvirke, stolpar, pålar, båtbygge, kärl (ej för mat) takspån, tjärbloss, träkol, tjärbränning	Underbarken till nödmjöl, årsskott kokades för C-vitaminerna. Även som kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Bilaga 3. ¹⁴C-datering och kalibrering

Dr. Noel Broadbent

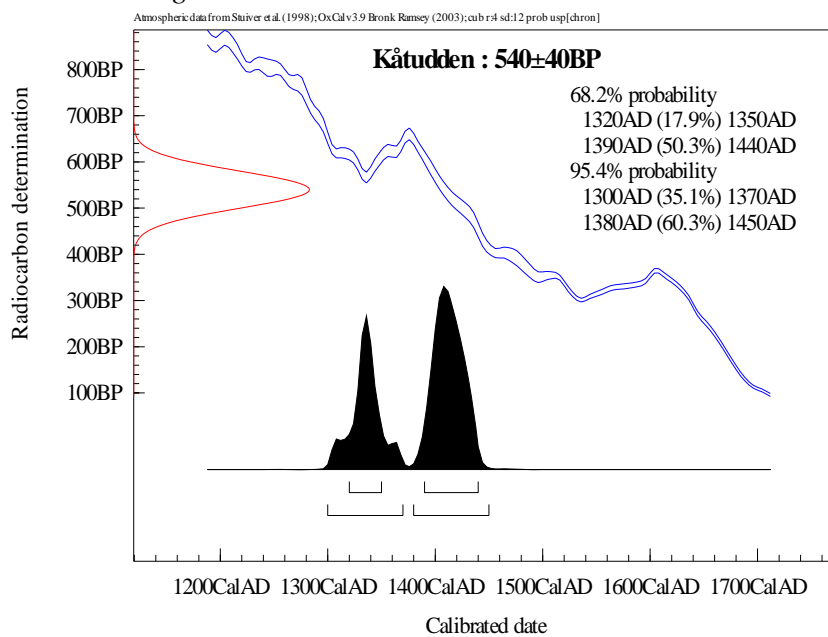
Report Date: 1/17/2005

Smithsonian Institution

Material Received: 12/14/2004

Sample Data	Measured Radiocarbon Age	¹³ C/ ¹² C Ratio	Conventional Radiocarbon Age(*)
Beta - 199267 SAMPLE : KATUDDEN1 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (twigs): acid/alkali/acid 2 SIGMA CALIBRATION : Cal AD 1310 to 1360 (Cal BP 640 to 590) AND Cal AD 1390 to 1440 (Cal BP 560 to 510)	540 +/- 40 BP	-25.1 o/oo	540 +/- 40 BP

OxCal kalibrering

Beta kalibrering

CALIBRATION OF RADIOCARBON AGE TO CALENDAR YEARS

(Variables: C13/C12=-25.1:lab. mult=1)

Laboratory number: Beta-199267

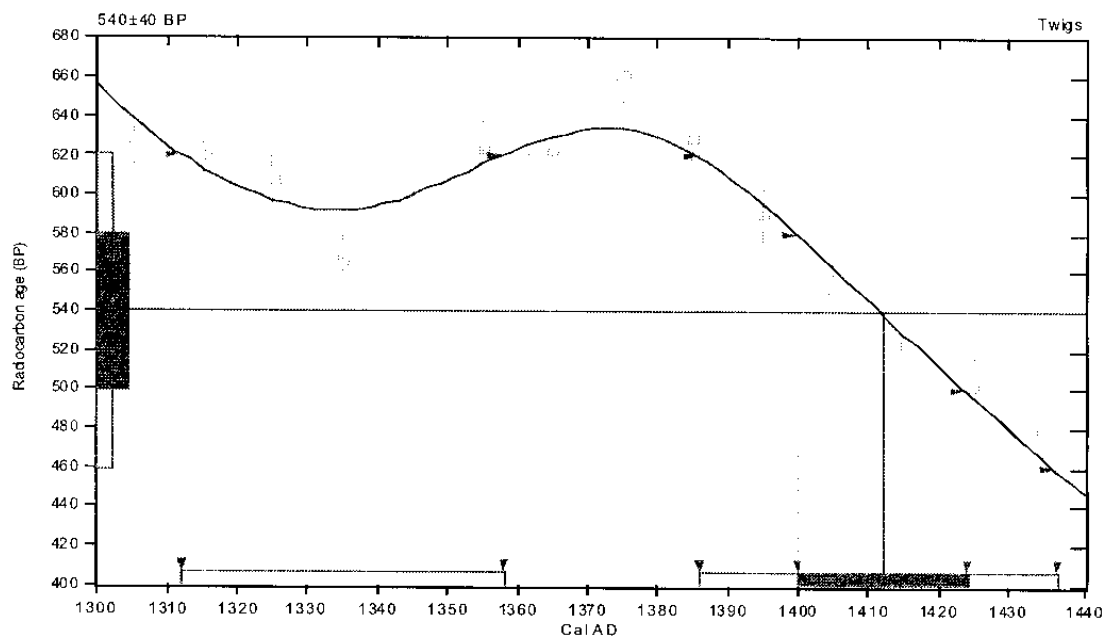
Conventional radiocarbon age: 540 ± 40 BP

2 Sigma calibrated results: Cal AD 1310 to 1360 (Cal BP 640 to 590) and
(95% probability) Cal AD 1390 to 1440 (Cal BP 560 to 510)

Intercept data

Intercept of radiocarbon age
with calibration curve: Cal AD 1410 (Cal BP 540)

1 Sigma calibrated result: Cal AD 1400 to 1420 (Cal BP 550 to 530)
(68% probability)

References:

Database used

INTCAL98

Calibration Database

Editorial Comment

Suiver, M., van der Plicht, H., 1998, Radiocarbon 40(3), pxii-xiii

INTCAL98 Radiocarbon Age Calibration

Suiver, M., et. al., 1998, Radiocarbon 40(3), p1041-1083

Mathematics

A Simplified Approach to Calibrating C14 Dates

Talma, A. S., Vogel, J. C., 1993, Radiocarbon 35(2), p317-322

Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • E-Mail: beta@radio-carbon.com

Skrifter utgivna av Arkeologcentrum

Kåtatomber vid Grövlan i nordvästra Dalarna: rapport från en arkeologisk undersökning år 2000.
JÄMTARKEOLOGI 1. 2001.

Ytteroldens blygruva: specialinventering av en gruvmiljö från 1800-talet.
JÄMTARKEOLOGI 2. 2001.

Skog & historia i Östersunds kn, Jämtlands län: granskning i fält av kulturhistoriska lämningar år 2001.
JÄMTARKEOLOGI 3. 2001.

Hällristningsområdet vid Gärdeforsen, Offerdals sn, Jämtlands län.
JÄMTARKEOLOGI 4. 2002.

Vindkraftverk på Sjisjka, Gällivare sn, Lappland: arkeologisk utredning år 2002.
JÄMTARKEOLOGI 5. 2002.

Skog & historia i Krokoms och Strömsunds knr, Jämtlands län: granskning i fält av kulturhistoriska lämningar.
JÄMTARKEOLOGI 6. 2002.

Skogsudden, Växjö kn, Kronobergs län: kulturhistoriskt planeringsunderlag.
JÄMTARKEOLOGI 7. 2003.

Fossil åker med röjningsrösen, fornlämning 42, Tannåkers sn, Småland: arkeologisk förundersökning.
JÄMTARKEOLOGI 8. 2003.

Skog & historia i Västra Götaland: utbildning och granskning år 2003.
JÄMTARKEOLOGI 9. 2003.

Vattnång – Harmånger: arkeologisk utredning för väg 760.
JÄMTARKEOLOGI 10. 2003.

Sandsbro, Gårdsby sn, Småland: rapport över en arkeologisk undersökning år 2003.
JÄMTARKEOLOGI 11. 2003.

Sandsbro, Gårdsby sn, Småland: landskapshistorisk analys.
JÄMTARKEOLOGI 12. 2004.

Arkeologisk utredning inför bredbandsetablering i Jämtland.
JÄMTARKEOLOGI 13. 2004.

Ett område med fossil åkermark i Åskya: förundersökning inom fornlämning 199, Stenbrohults sn, Småland.
JÄMTARKEOLOGI 14. 2004.

Samer på Kåtudden i Järvsjön? Datering av en eventuell kåtatomt i Söderala sn, Hälsingland.
JÄMTARKEOLOGI 15. 2005.